

Gebroken pijpen onder een Amsterdamse vloer (pag. 53)

Een vroege pijpenkop met omhulsel (pag. 68)

Kleipijpen van de Jan Kortland-
straat en de Koestraat/ Kruis-
poortstraat in Schoonhoven
(pag. 58)

Kleipijpen van de Jan Kortlandstraat en de Koestraat/ Kruispoortstraat in Schoonhoven

Bert van der Lingen (*bertvanderlingen@tabakspijp.nl*)

Inleiding

Afgelopen jaar is door Ewout Korpershoek een uitgebreid en vernieuwend onderzoek gestart naar de kleiijpennijverheid in Schoonhoven. Een publicatie over een groep pijpen uit deze stad en de eerste resultaten van het onderzoek verschenen in het Jaarboek 2018.² In het licht van dit onderzoek en nieuwe inzichten is het interessant om een aantal eerder gepubliceerde vondsten uit deze stad nogmaals te beschouwen en uitgebreider te documenteren.

In 2014 en 2015 zijn tijdens de aanleg van ondergrondse containers in het centrum van Schoonhoven een achttiental fragmenten van kleipijpen gevonden tussen stadsafval. Dertien fragmenten zijn gevonden in de Jan Kortlandstraat en een vijftal fragmenten komen van de hoek Koestraat/Kruispoortstraat. Deze vondsten, die dateren uit de periode 1650-1830, zijn vermeld in een in 2017 verschenen rapport.³ Door recente vondsten uit Schoonhoven kunnen een aantal pijpen die in het rapport zijn toegeschreven aan Goudse werkplaatsen nu worden toegeschreven aan werkplaatsen uit Schoonhoven.

Dubbelconische modellen, 17^e eeuw

Er zijn twee dubbelconische modellen uit de 17^e eeuw gevonden, een ongemerkte grove pijp en een fijne kwaliteit met hielmerk. De grove pijp (afb. 1) dateert uit de periode 1650-1670 en is afkomstig uit een onbekend productiecentrum. Aangezien dergelijke goedkope pijpen gewoonlijk niet ver van de productieplaats worden gevonden is het zeer goed mogelijk dat dit een lokaal vervaardigd product is.

Afb. 1. Dubbelconisch model, grove kwaliteit, radering steelzijde. Onbekend productiecentrum, 1650-1670. Vindplaats Schoonhoven, Koestraat/ Kruispoortstraat. Foto niet op schaal.

² Korpershoek, 2018, p. 15-39.

³ Griffioen, 2017, p. 55-57.

De fijne pijp (afb. 2) stamt uit de late 17^e eeuw en is gemerkt BDIH. Rond de steel zijn raderingen aangebracht. Deze pijp komt uit de werkplaats van Barend Dircksz Jonckhart in Gouda, werkzaam in de periode 1660-1711.⁴

Afb. 2a-b. Dubbelconisch model, fijne kwaliteit, hielmerk BDIH, filtradering. Gouda, Barend Dircksz Jonckhart, 1660-1711. Vindplaats Schoonhoven, Koestraat/Kruispoortstraat. Foto's niet op schaal.

Afb. 3a-c. Trechtersvormig model, fijne kwaliteit, hielmerk A gekroond, filtradering. Gouda/Gorinchem/Schoonhoven(?), 1715-1730. Vindplaats Schoonhoven, Jan Kortlandstraat. Foto's niet op schaal.

Trechtersvormige modellen, 18^e eeuw

Een pijp met een trechtersvormig model van de fijne kwaliteit is gemerkt met de A gekroond (afb. 3). In eerste instantie lijkt dit een Gouds product maar bij nadere beschouwing vallen een aantal bijzonderheden op. De pijp is slordig geglaasd, heeft een wat pokdalig oppervlak en is wat langgerekte dan gewoonlijk. Langs de filt zijn oneffenheden ontstaan tijdens het botteren. Ook de radering is minder fraai aangebracht. Het is niet duidelijk waar deze pijp gemaakt is maar het is zeer goed mogelijk dat dit een lokaal

⁴ De namen van Goudse pijpenmakers en hun werkzame periode in dit artikel zijn afkomstig uit Duco, 2003.

product is. Ook in Gorinchem werden trechtermodellen met dit Goudse merk (na)gemaakt. Een andere mogelijkheid is dat dit een tweede keus uit een Goudse werkplaats is. In Gouda was dit merk eigendom van Arij van der Lee 1714-1725/1728.

Ovaalvormige modellen ‘betere’ kwaliteit, 18^e eeuw

Van de zeven 18^e eeuwse fijne/porceleijne kwaliteitspijpen met ovale modellen komen er drie uit Schoonhoven en vier uit Gouda. De Goudse pijpen dateren typologische gezien uit de periode 1760-1830, terwijl de Schoonhovense producten uit een wat vroegere periode (1740-1770) stammen. De pijpen uit Schoonhoven hebben hielmerken die van oorsprong Gouds zijn: de 96 gekroond, WL gekroond en de molen. Eerder waren in Schoonhoven ook al gladde ovale pijpen met de Goudse merken both, Fortuin en klaver⁵ aangetroffen en ook het merk 24 gekroond lijkt in Schoonhoven te zijn gezet.⁶ Pijpen met deze gerenommeerde merken waren populair en werden buiten Gouda nagemaakt om een graantje mee te pikken van de grote omzet die zij genereerden. Het grootste aandeel van deze imitaties kwam uit de fabriek van Philip Hoogenboom uit Aarlanderveen in de huidige gemeente Alphen aan den Rijn. Inmiddels is duidelijk geworden dat deze pijpen ook in Schoonhoven zijn gemaakt. De kwaliteit uit deze stad is echter beduidend minder dan die uit Alphen aan den Rijn.

Twee van de in Schoonhoven gevonden pijpen, gemerkt 96 gekroond (afb. 4) en de molen (afb. 5), hebben aan één zijde van de hiel een imitatie van het Goudse wapen en moeten doorgaan voor pijpen van de beste ‘porceleyne’ kwaliteit. Bij deze kwaliteit werd in Gouda na 1739 aan één kant van de hiel een wapenschild in de persvorm geslagen. Bij de 96 gekroond is de merkgravering grof uitgevoerd en vergelijkbaar met andere lokaal gevonden producten en het ‘Goudse’ wapen van deze pijp is opgebouwd uit stippen in plaats van sterren. Bij de pijp met de molen lopen de sterren in het wapen over elkaar.

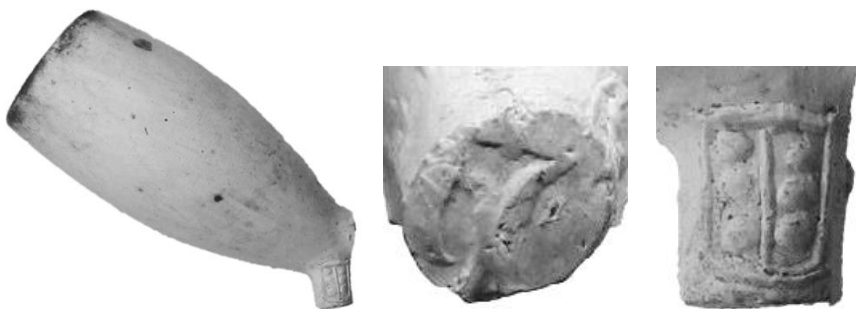
De derde pijp, met het merk WL gekroond (afb. 6 en 7) moet doorgaan voor een iets mindere, zogenaamde ‘fijne’ kwaliteitspijp en heeft aan weerszijden van de hiel een Gouds wapen met de letter ‘S’. De wapens zijn echter ongeldig gemaakt door op de middenbalk drie extra stippen te plaatsen. Dit is opmerkelijk aangezien dit ook de werkwijze was van de pijpenmaker Hoogenboom uit Aarlanderveen. Die maakte echter fraaie

⁵ Korpershoek, 2018, p.27-28. Ook de 96 gekroond en WS gekroond worden hier genoemd.

⁶ Smiesing, 2017, p.28-30.

producten van goede kwaliteit voor de export, die niet altijd van de Goudse pijpen zijn te onderscheiden. De drie hierboven genoemde pijpen uit Schoonhoven halen deze kwaliteit bij lange na niet en waren ongeschikt voor de export. Mogelijk werden deze pijpen, die alle drie gerookt zijn, op beperkte schaal voor de lokale of regionale markt vervaardigd. Vooral de pijp met het hielmerk WL gekroond is van uitermate slechte kwaliteit. De tabaksketel staat schuin op de steel en zit vol scheuren en meegebakken verontreiniging. Op de steel bevinden zich ingekerfde lijnen en de radering langs de ketelrand is slordig aangebracht.

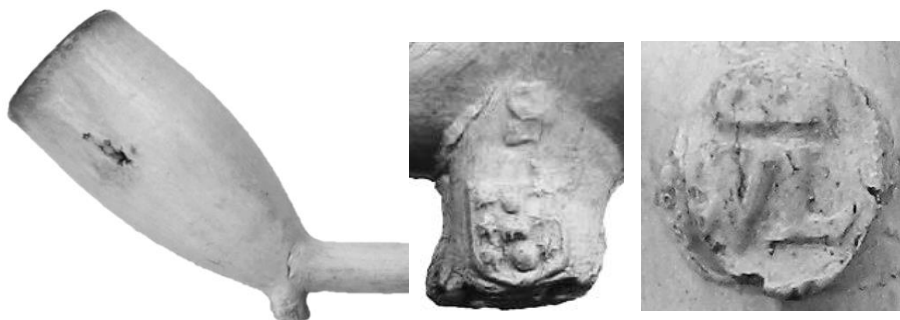
De overige vier ovale pijpen, gemerkt voetboog, E gekroond, WS gekroond (afb. 8) en GML (afb. 9) zijn afkomstig uit Goudse werkplaatsen en komen uit een wat latere periode (1760-1830) dan de Schoonhovense producten.

Afb. 4a-c. Ovaalvormig model, 'porceleyne' kwaliteit, bijmerk hiel links imitatie wapen Gouda met stippen, hielmerk 96 gekroond, filtradering. Schoonhoven, 1740-1780. Vindplaats Schoonhoven, Jan Kortlandstraat. Foto's niet op schaal.

Afb. 5a-c. Ovaalvormig model, 'porceleyne' kwaliteit, bijmerk hiel links imitatie wapen Gouda, hielmerk molen, filtradering. Schoonhoven, 1740-1780. Vindplaats Schoonhoven, Jan Kortlandstraat. Foto's niet op schaal.

Afb. 6a-c. Ovaalvormig model, fijne kwaliteit, bijmerk hiel weerszijden imitatie wapen Gouda met extra stippen, hielmerk WL gekroond, filtradering (zie ook afb. 7). Schoonhoven, 1740-1780. Vindplaats Schoonhoven, Jan Kortlandstraat. Foto's niet op schaal.

Afb. 7a-d. Ovaalvormige pijp van afb. 6 met hielmerk WL gekroond. Ketel staat schuin op de steel, inkepingen op steel, scheuren in ketel, meegebakken verontreiniging en slordig aangebrachte radering. Schoonhoven, 1740-1780. Vindplaats Schoonhoven, Jan Kortlandstraat. Foto's niet op schaal.

Afb. 8a-c. Ovaalvormig model, porceleyne kwaliteit, bijmerk hiel links wapen Gouda, vormmerk cirkel, hielmerk WS gekroond, filtradering, 1760-1810. Gouda, familie Brammert tot 1801 of Pieter van der Want Gz, 1801-1858. Vindplaats Schoonhoven, Jan Kortlandstraat. Foto's niet op schaal.

Afb. 9a-c. Ovaalvormig model, fijne kwaliteit, bijmerk weerszijden hiel wapen Gouda met S, hielmerk GML, 1780-1830. Gouda, Gerrit Maarling, 1769-1798 of Arnoldus van Straaten, 1801-1845. Vindplaats Schoonhoven, Koestraat/Kruispootstraat. Foto's niet op schaal.

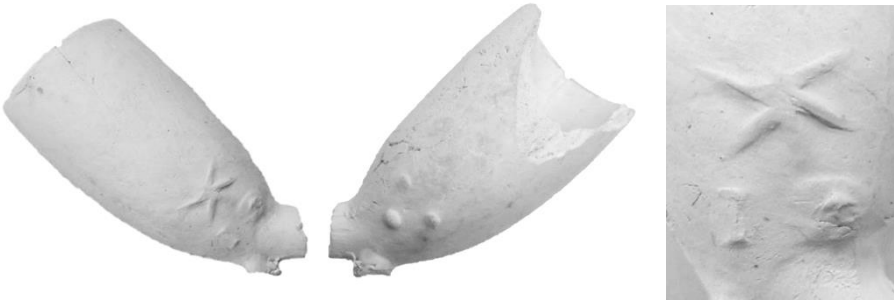
Afb. 10a-c. Ovaalvormig model, fijne kwaliteit, bijmerk hiel links wapen Gouda, hielmerk voetboog, 1770-1820. Gouda, Pieter Pietersz Lens, 1747-1772 of Hendrik de Jong, 1772-1812. Vindplaats Schoonhoven, Jan Kortlandstraat. Foto's niet op schaal.

Ovaalvormige modellen grove kwaliteit, 18^e eeuw

Naast de ovale modellen met hielmerken zijn er ook een zevental grove pijpen gevonden met zijmerken in reliëf. Op de vroegste pijp is aan de linkerzijde een ster aangebracht boven de letters IS of ID (afb. 11). Op de rechterzijde staan drie stippen die we vaker tegenkomen bij pijpen uit Schoonhoven en in mindere mate bij producten uit Gorinchem. De pijp is ongerookt en kennelijk als misbaksel weggegooid. Aan de steelzijde zien we kleine krimp-scheurtjes en vanuit de ketelrand is een bredere scheur ontstaan.

Een drietal pijpen heeft op de zijkant een gekroonde N, waaronder twee met initialen van een pijpenmaker. De pijp waarop alleen de letter N staat komt, gezien de verdikking op de achternaad, uit een sterk versleten persvorm (afb. 12). De gevonden initialen zijn IVG van de Schoonhovense pijpenmaker Jan van Genderen (circa 1750-1780) en mogelijk PDL of GHJ (afb. 13) van Pieter de Leeuw of Gerrit Hollandt/Hollander. De pijp met het merk IVG is een misbaksel met een scheur vanuit de ketelrand (afb. 14).

De twee pijpen met een gekroonde vis met de letters HDHO (afb. 15) en een gekroonde lampetkan met de letters HDH (afb. 16) lijken afkomstig te zijn uit de werkplaatsen van Hendrik de Hoog en/of Huibert de Hoog uit Schoonhoven uit het laatste kwart van de 18^e eeuw. De laatste is een

Afb. 11a-c. Ovaalvormig model, misbaksel, grove kwaliteit, ketelmerk links ID(?) met ster, ketel rechts drie stippen. Schoonhoven, 1730-1770. Vindplaats Schoonhoven, Jan Kortlandstraat. Foto's niet op schaal.

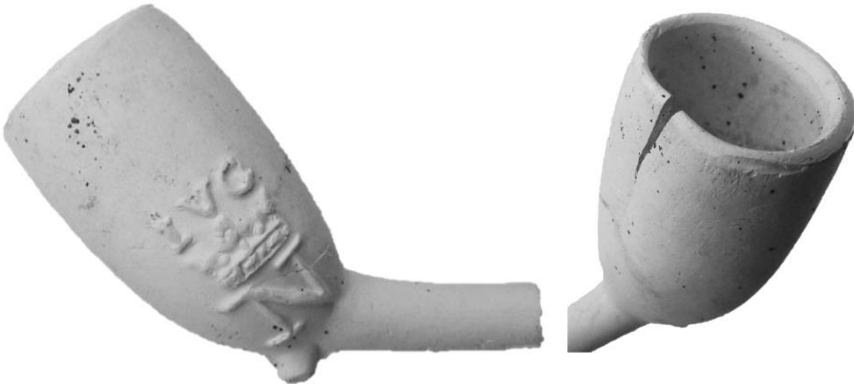
misbaksel met meegebakken verontreiniging in de ketelrand. Waarschijnlijk zijn deze pijpen niet weggegooid omdat ze misbakken waren, maar omdat ze tevens steelbreuk hadden opgelopen en daardoor onverkoopbaar waren geworden. Ook voor misbakfels was een afzetmarkt. Deze pijpen werden mogelijk als derde of vierde keus voor een sterk gereduceerde prijs verkocht.

Verder is nog een rondbodempijp van de grove kwaliteit gevonden met aan de onderzijde knorren met omlijnningen (afb. 17). Van dit type met een wat gedrongen korte ketel zijn in Schoonhoven eerder vergelijkbare exemplaren gevonden en het lijkt hier eveneens om lokaal vervaardigd materiaal te gaan.

Afb. 12a-b. Ovaalvormig model, grove kwaliteit, ketelmerk links N gekroond. Achterzijde ketel verdikte vormnaad. Schoonhoven(?), 1740-1780. Vindplaats Schoonhoven, Koestraat / Kruispoortstraat. Foto's niet op schaal.

Afb. 13. Ovaalvormig model, grove kwaliteit, ketelmerk links N gekroond met [...] L (mogelijk PDL of GHL). Schoonhoven, Pieter de Leeuw of Gerrit Hollandt/Hollander[?], 1740-1780. Vindplaats Schoonhoven, Jan Kortlandstraat. Foto's niet op schaal.

Afb. 14a-b. Ovaalvormig model, misbaksel, grove kwaliteit, ketelmerk links IVG met N gekroond. Schoonhoven, Jan van Genderen, 1750-1780. Vindplaats Schoonhoven, Jan Kortlandstraat. Foto's niet op schaal.

Afb. 15. Ovaalvormig model, grove kwaliteit, ketelmerk links HDHO met vis gekroond. Schoonhoven, Hendrik de Hoog, 1770-1790. Vindplaats Schoonhoven, Jan Kortlandstraat. Foto's niet op schaal.

Afb. 16a-c. Ovaalvormig model, misbaksel met meegebakken verontreiniging, grove kwaliteit, ketelmerk links HDH met lampetkan gekroond. Schoonhoven, Huibert de Hoog, 1760-1790. Vindplaats Schoonhoven, Jan Kortlandstraat. Foto's niet op schaal.

Afb. 17a-b. Ovaalvormig model zonder hiel, grove kwaliteit, onderzijde ketel knorren met omlijnningen. Schoonhoven(?), 1750-1800. Vindplaats Schoonhoven, Jan Kortlandstraat. Foto's niet op schaal.

Conclusie

Opvallend in deze vondstgroep is het hoge aantal ongerookte pijpen, bedrijfsafval en pijpen van een mindere keus. De grove ongerookte pijpen met de merken ID[?] met ster, IVG met N gekroond en HDH met lampetkan hadden waarschijnlijk ook breuk aan de steel opgelopen waardoor ze onverkoopbaar waren. De kwaliteit van de hier getoonde (gerookte) 'betere' kwaliteitspijpen ligt ver onder die van Gouda en Alphen aan den Rijn. Ook als we deze pijpen vergelijken met andere gladde ovale pijpen uit Schoonhovense werkplaatsen is de kwaliteit en afwerking onder de maat. Mogelijk behoorden deze pijpen net niet tot het bedrijfsafval en konden ze nog als derde of vierde keus en ver beneden de gangbare prijs op de lokale markt verkocht worden. Voor de roker met een beter gevulde beurs waren er altijd nog de originele en kwalitatief betere pijpen uit Gouda verkrijgbaar.

Literatuur:

- Griffioen, A.A.J., 2017. 'Pijpaardewerk', in H.J.N. van Engeldorp (Gastelaars) *Schoonhoven, centrumplan plaatsing Ondergrondse Containers. Veertien archeologische begeleidingen*. ADC ArcheoProjecten Amersfoort. ADC Rapport 4339.
- Korpershoek, E., 2018. 'Nieuw licht op de kleipijpenindustrie in Schoonhoven'. *Jaarboek 2018 PKN, Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen*, p. 15-39.
- Smiesing, P., 2017. Gouwenaars in Schoonhoven?. *PKN* 39(153), p.27-32.